

---

<sup>57</sup> Смолій В. А. Богдан Хмельницький / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 2003. – С. 161; Мицик Ю. А. Названа праця / Ю. А. Мицик, В. С. Степанков, І. С. Стороженко. – С. 136.

<sup>58</sup> Апанович О. М. Пилявецька битва – одна з найбільших битв Визвольної війни 1648-1654 років ... / О. М. Апанович. – С. 13.

<sup>59</sup> Мицик Ю. А. Названа праця / Ю. А. Мицик, В. С. Степанков, І. С. Стороженко. – С. 136-137.

<sup>60</sup> Там само. – С. 140; Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 2009. – С. 95.

<sup>61</sup> Степанков В. С. Пилявецька битва: передумови, хід, історичне значення ... / В. С. Степанков. – С. 21; Мицик Ю. А. Названа праця / Ю. А. Мицик, В. С. Степанков, І. С. Стороженко. – С. 140.

<sup>62</sup> Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 2009. – С. 95-96.

<sup>63</sup> Мицик Ю. А. Названа праця / Ю. А. Мицик, В. С. Степанков, І. С. Стороженко. – С. 141.

<sup>64</sup> Стороженко І. До історії битви під Пилявцями 1648 р. ... / І. Стороженко. – С. 115.

**О. М. Мацьков,**  
*студент VI курсу*

## **БИТВА ЗА КРАСНЕ: ПРОЯВ ВІЙСЬКОВОЇ ДОБЛЕСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА**

*Подивився козак Нечай в квартиру очима  
Ай вже Ляхиків сорок тисяч стоїть за плечима  
Ей, я козак молоденький Ляхів не боюся,  
Маю ж бо я козаченьків тай оборонюся!*

Серед численних проблем вітчизняної історіографії однією із важливих є з'ясування подій військового характеру між козацькою Україною та Річчю Посполитою в період Національної революції XVII ст. Зокрема, це стосується й битви за Красне у лютому 1651 року, що поклала початок новому збройному протистоянню обох сторін. Актуальність даної теми визначається необхідністю всебічного дослідження цієї події.

Беручи до уваги історіографічний доробок у вивченні даної проблеми, відзначимо, що вона не ставала об'єктом спеціального дослідження. Окремі її аспекти з'ясовувалися у роботах М. Костомарова «Богдан Хмельницький» та М. Грушевського «Історія України-Руси», в яких автори висвітлили її перебіг, головних дійових осіб й її роль у зазначений період. Спробу проаналізувати події битви під Красним у

лютому 1651 року під новим кутом зору та на основі віднайдених документів зроблено сучасними дослідниками В. Смолієм та В. Степанковим у ряді своїх праць. Відзначаючи здобутки польської історіографії, назвемо роботи Я. Качмарчика й М. Нагельського.

В умовах погіршення українсько-польських взаємин наприкінці 1650 року, розпочалася активна підготовка обох сторін до відновлення воєнних дій. Причиною цього стало відверте небажання уряду Речі Посполитої йти на компроміс та виконувати свої зобов'язання перед козацькою Україною [6, с.261]. Зокрема, перебуваючи з візитом у Б. Хмельницького на початку 1651 р. посланець путивльських воєвод П. Литвинов звернув увагу на складності українсько-польських взаємин, наголошуючи, що «польские де и литовские люди наступают на их черкаские города и их, черкас, теснят» [4, с.487].

За наказом Яна Казимира на початку лютого 1651 р., польська армія на чолі з польним гетьманом М. Калиновським розпочала наступ на козацьку Україну, зокрема на Поділля [7, с.243]. Воно рухалося з-під Чернокозинець до Бара [12, с.149]. Дане рішення мотивувалося польською стороною як захід, спрямований на ліквідацію загонів повстанців, котрі активно діяли у межах Подільського воєводства [2, с.118]. За визначенням М. Костомарова, населення цього регіону було найбільш відважним та відзначалося схильністю до бунтів та акцій непокори шляхті [9, с.29]. Початком операції стала зустріч 18 лютого М. Калиновського та кам'янецького каштеляна С. Лянцкоронського у Матейкові, де було узгоджено про подальші спільні дії супроти ворога. Наступного дня відбулося об'єднання їхніх підрозділів. Загальна чисельність війська становила близько 24 тис. жовнірів [12, с.149].

У той же час, маючи відомості про наближення польської армії до лінії кордону та отримавши відповідний наказ від Б. Хмельницького, брацлавський полковник Данило Нечай вирішив зміцнити залоги у прикордонних містах [11, с.304]. Полковник був відвертим противником Зборівської угоди та неодноразово заявляв про бажання відновити воєнні дії проти Польщі [1, с.136]. Підтвердженням цього стала його активна підтримка щодо переселення мешканців Західного регіону України на терени Брацлавщини. Д. Нечай підтримував боротьбу селян та міщан проти відновлення польсько-шляхетських порядків у прикордонних районах Подільського воєводства [13, с.72]. За словами

очевидця подій С. Освенціма, полковника Нечая поляки називали «одним из главнейших бунтовщиков, а козаки считали первым лицом после Хмельницкого» [10].

Розмістивши свої підрозділи у різних містах, брацлавський полковник головні свої сили вирішив зосередити у містечку Красному [8, с.196]. У неділю ввечері 19 лютого, М. Калиновський мав намір зупинитися у Станіславчику, однак, дізнавшись від полоненого козака про перебування Нечая в Красному, вирішив скористатися цим й завдати раптового удару [5, с.154]. Опівночі коронна армія вирушила до Красного. На думку В. Смолія та В. Степанкова, суттєвим прорахунком брацлавського полковника стало те, що він проігнорував можливу небезпеку і не вжив запобігливих заходів на випадок нападу ворога. Він сподівався на передову сторожу сотника Романа Шпаченка, котрий із залогою перебував у Ворошилівці. Тим часом, пославши до Ворошилівки близько 300 кіннотників та 200 піхотинців, Калиновський рухався доволі швидко до місця призначення. Не очікуючи на напад поляків, залога Шпаченка майже вся загинула, сам сотник, замість того щоб негайно повідомити полковника про даний інцидент, утік до Мурафи [12, с.149].

З метою найшвидшого прибуття до Красного, польська армія, яка складалася переважно з кіннотників, залишила артилерію позаду і на світанку 20 лютого атакувала браму. Відзначимо, що це була лише частина війська, яка складалася з хоругв черкаського старости М. Киселя, уланівського старости К. Пясечинського и К. Корицького під командуванням С. Лянцкоронського. Виникає питання: чому сталося так, що українське військо не було готове до битви? По-перше, польське командування врахувало козацьку манеру їзди на конях, тому наблизившись до міста, варта прийняла їх за своїх [5, с.161]. По-друге, понеділок 20 лютого вважався днем Масляниці, тому всі святкували і коли Нечая повідомили про вступ війська у місто, він вважав, що прибув зі своїми підрозділами з Мурафи сотник Шпаченко [10]. Жовніри рішучим приступом оволоділи брамою та вдерлися у місто. З підходом головних сил становище захисників Красного набуло критичного характеру. Нечай очолив оборону міста [3, с.91]. За свідченнями С. Освенціма, полковник «вскочил на коня, стал сражаться, как подобало храброму юнаку...». Проте, серед цього безпорядку він не

міг організувати відчутного супротиву польським підрозділам й «храбро захищаясь, пал в битве сам, а вместе с ним легло много козаков» [10]. Не можна не оминати факту, що перебуваючи у такій складній ситуації та втративши головнокомандувача, козаки проявили надзвичайну мужність і хоробрість. Вони не віддали тіло Д. Нечая на поталу ворогові і зуміли відбити його. Зрештою, усвідомлюючи неспроможність протистояти атакам поляків, козаки та міщани почали відступати до міцно укріпленого замку, куди сотник Гавратинський встиг перевести гармати [11, с.305].

Не до кінця з'ясованими залишаються обставини смерті Данила Нечая. Найбільш вірогідними є свідченнями, що під час бою він був смертельно поранений у голову з пістолета одним із шляхтичем, а потім ще отримав удар шаблею. Коли Нечай помер, козаки поклали його тіло в одній із веж замку. Біля нього залишили читати псалтир краснянського попа та татарина, який невідомо ким приходився покійному [12, с.149].

Тим часом жовніри вдерлися у місто і почали підпалювати будинки. Задля порятунку ситуації полковником було обрано Григорія Кривенка, який і очолив оборону замку. З метою добитися цілковитої капітуляції Красного, М. Калиновський кинув на приступ німецьку піхоту. До честі козаків, відзначимо, що вони зуміли ціною надзвичайних зусиль відбити наступ і завдати відчутних втрат ворогові [5, с.163]. Однак польний гетьман на цьому не заспокоївся і наказав готуватися до атаки кінноту, яку очолив особисто, але «Провидению угодно было иначе распорядиться и наши, не одержав успеха, должны были продолжение сражения отсрочить до следующего дня» [10].

На світанку польська кіннота знову вишикувалась у бойовий порядок. Піхоті і драгунам М. Калиновський також наказав готуватися до наступу. Сам польний гетьман також взяв участь у битві. Однак, зазнавши величезних втрат, жовніри змушені були вкотре відступити. Під час штурму був поранений полковник Денгоф й велика кількість польських офіцерів [10]. Враховуючи безуспішність наступальних дій, М. Калиновський звернувся до обложених з пропозицією скласти зброю, взамін обіцяючи життя і свободу. Проте, даний тактичний хід не мав успіху. Невдовзі штурм знову відновився й тривав до ночі [12, с.150]. Не витримуючи натиску ворога, декілька сотень козаків у ніч на

22 лютого зробили спробу прорватися через потаємний хід, однак були виявлені ротмістром Янжулою й змушені були вступити в нерівний бій [10]. Переслідуючи залишки козацьких підрозділів, жовніри увірвалися у замок і внаслідок жорстокої січі вирізали майже всіх її захисників. Місто було спалене дощенту, а його мешканці, включаючи жінок і дітей вирізані [11, с.306].

Варто відзначити, що битва за Красне для поляків стала також «нелегкою прогулянкою». За два дні боїв загинуло понад 1 тис. жовнірів. До того ж завдяки вмілому спротиву козаків, армії М. Калиновського не вдалося швидкими темпами просунути в глиб української території та дозволило Б. Хмельницькому виграти час для організації оборони у інших прикордонних містах Брацлавського воєводства [14, с.410].

Отже, без сумніву, доба національної революції середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького – один з найяскравіших і найславетніших періодів в історії українського народу, коли уся Європа дізналася про силу української зброї. Водночас, це доволі трагічна сторінка. Свідченням цьому є битва за Красне, в якій загинув один з найталановитіших воєначальників революції Данило Нечай, оборонці міста й тисячі ні в чому невинних людей. Викликають щире захоплення дії козаків, котрі, розуміючи приреченість свого становища, все ж проявили надзвичайні зусилля, мужність й відважність заради захисту населення від посягань поляків та ідеї здобуття Україною незалежності. Ця битва вкотре засвідчила незламність українського духу і його прагнення до свободи. Події у Красному стали початком чергового українсько-польського воєнного протистояння.

### **Примітки:**

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні [Текст] / В. Б. Антонович. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.
2. Батюшков П. Н. Подолие [Текст] / П. Н. Батюшков – С-Пб., 1891. – 99 с.
3. Буцинский П. Н. О Богдане Хмельницком [Текст] / П. Н. Буцинский. – Харьков, 1882. – 240 с.
4. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах [Текст]. – М., 1953. Т. 2. 1648-1651 годы; Т.3. 1651-1654 годы / [Составители: Д. П. Гудзенко, М. К. Козыренко, А. П. Лола и др.]. – 558 с.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси [Текст] / М. С. Грушевський– Львів, 1916. – Т.8. –Ч.2 – 224 с.; Київ, Відень, 1922. – Т.8. – Ч.3. – 288 с.; Київ., 1928. - Т.9. – Ч.1. – с.

6. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа [Текст] / М. С. Грушевський, С-Пб., 1908. – 512 с.
7. Замлинский В. Богдан Хмельницкий [Текст] / В. Замлинский, М.: Молодая гвардия, 1989. – 334 с.
8. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький [Текст] / Я. Качмарчик; [з польської перекл. І. Сварник]. – Перемишль-Львів, 1996. – 326 с.
9. Костомаров М. І. Богдан Хмельницкий: В 2-х т. [Текст] / М. І. Костомаров – Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб., 1859. – 459 с., 550 с.
10. Отрывки из дневника Станислава Освенцима [Текст] [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.Voslit.info/Texts/Dokumenty/Ukraine/1640-1660/Vojna1/index.htm>
11. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет: наукове видання [Текст] / В. А. Смолій, В. С. Степанков – К.: Темпора, 2009. – 680 с.
12. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) [Текст] / В. А. Смолій, В. С. Степанков – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
13. Степанков В. С. Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648-1657 рр.) [Текст] / В. С. Степанков – Кам'янець-Подільський, 2008. – 264 с.
14. Nagielski M. Kompania zimowo-wiosenna wojsk kozackich Bohdana Chmielnickiego (luty – maj 1651) w przedednie batalii beresteckiej 1651 r. [Текст] / М. Nagielski // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. – К.: Інститут історії України, 2010. – С. 405-428.

**В.С. Степанков,**  
**д.і.н., професор**

### **МОНАСТИРИЩИНСЬКА БИТВА 1653 Р.**

Однією з найяскравіших сторінок визвольних змагань подолян середини XVII ст. безперечно є битва за Монастирище, що відбулася 1 квітня 1653 р. На превеликий жаль, вона не ставала об'єктом спеціальних досліджень. Тому продовжує залишатися чимало нез'ясованих питань. Тим не паче, дякуючи працям М. Грушевського, А. Керстена, В. Смолія, В. Степанкова, Т. Цесельського й інших авторів, можемо реконструювати (в загальних рисах) перебіг її основних подій. Необхідно відзначити й вузькість джерельної бази, що не дозволяє висвітлити ряд аспектів порушеної проблеми.

У лютому 1653 р. король й польське командування вперше вдалися до тактики «зачисток» порубіжних теренів козацької України, що передбачала тотальне руйнування поселень і винищення їхнього населення. Започаткували її корогви полковника Я. Кондрацького у Подністров'ї. У першій декаді березня польний гетьман С. Потоцький ухвалив на військовій нараді акцію вторгнення у Брацлавщину потужного з'єднання (переважно кінноти) для спустошення теренів